

Олена Железняк,

мол. наук. співробітник НБУВ

СТАРООБРЯДНИЦЬКІ ВИДАННЯ ДРУКАРНІ ПОЧАЇВСЬКОГО УСПЕНЬСЬКОГО МОНАСТИРЯ

У статті висвітлено історичні передумови та видавничий репертуар видань, що друкувались на замовлення старообрядців у друкарні Почаївського Успенського монастиря у другій половині XVIII ст. Описано видавничі та художні особливості почаївських старообрядницьких видань. Висвітлено історію та особливості видань «Пандектів» і «Тактикона» Никона Черногорця друкарні Почаївського Успенського монастиря.

Ключові слова: друкарня Почаївського Успенського монастиря, старообрядницькі почаївські видання, «псевдопочаївські» друки, видання «Пандектів» і «Тактикона» Никона Черногорця.

Відродження в суспільстві духовної культури, повернення до християнських морально-етичних цінностей актуалізує необхідність детального вивчення духовних осередків, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної культури. Серед таких осередків почесне місце посіла Почаївська Успенська лавра, що у релігійному світовідчутті українського народу посідає визначне місце та є найбільшою православною святинією Волині, другою, після Києво-Печерської лаври, в Україні. Починаючи з XVI ст. Почаївський монастир, попри зміни конфесійної приналежності, є однією з найшанованіших святинь, яку щорічно відвідують тисячі прочан. На початку XVIII ст. Почаївська Успенська лавра прийняла унію, а саме греко-католицький чин Василя Великого. В цей час Почаїв був впливовим культурним осередком завдяки фундованій уніатами друкарні, що розпочала свою діяльність з 30-х рр. XVIII ст. і проіснувала до першої третини XIX ст. З цього періоду до першої третини XIX ст. почаївська друкарня випустила близько 300 кирилических видань та 260 видань латинським шрифтом. Вихід багатьох із них був значною культурною подією свого часу. Найбільш популярним виданням серед уніатів та православних був «Богогласник» (1790 р.) – унікальна антологія українських духовних піснеспівів, зібрання із багатьох рукописних збірників українською, польською та латинською мовами. Проте, почаївська друкарня звертала особливу увагу на потреби уніатського духовенства, тому основна частина

видань кирилическим шрифтом, близько 60 %, – це видання літургійного та богословсько-катехістичного змісту.

В історії кирилического друкарства є цікавий феномен старообрядницьких видань. З другої половини XVIII ст. друкарня Почаївського Успенського монастиря стала активно співпрацювати із старообрядцями, що давало їй додатковий прибуток. З 1782 – по 1795 рр. включно вийшло друком не менше 30 видань на замовлення старообрядців [4, с. 131–135].

Через недостатню кількість книгознавчої інформації про старообрядницькі видання Почаївського Успенського монастиря на час створення репертуару українських стародрукованих видань Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні (1765–1800)» (Львів, 1984) було неточно атрибутовано старообрядницькі видання із неправдивими вихідними даними як такі, що були надруковані в Почаївській друкарні (всього в каталозі зафіксовано 44 почаївські старообрядницькі видання) [8]. Достовірна ідентифікація таких видань стала можливою завдяки роботі А. В. Вознесенського «Кириллические издания старообрядческих типографий конца XVIII – начала XIX века» (Ленинград, 1991), який атрибутував та описав de visu 30 почаївських старообрядницьких видань. Із бібліографічних джерел відомо ще 26 почаївських старообрядницьких видань, частина яких, ймовірно, має неправильні відомості про місце та час видання, тобто не є почаївськими друками [4]. В монографії А. В. Вознесенського «Старообрядческие издания XVIII – начала XIX века: Введение в изучение» (СПб., 1996) робиться спроба трактування старообрядницької книги як особливого феномена в історії культури [5]. До питання історії старообрядницької стародрукованої книги звертались також у своїх наукових працях такі відомі дослідники, як І. В. Починська [13]; І. В. Поздєєва [12]; М. Ю. Бубнов [2]; С. В. Таранець [14].

Основна мета представленої статті полягає в тому, щоб на основі комплексу виявлених джерел, здобутків історіографії висвітлити історію та особливості старообрядницького книговидання в друкарні Почаївського Успенського монастиря у другій половині XVIII ст.

Старообрядництво виникло після неприйняття церковної реформи патріарха Никона у 1654 р., яка стосувалася, перш за все, неточностей у перекладі богослужбових книг, а, відповідно, і обрядового боку богослужіння. Найбільш показові обрядові та уставні відмінності елементів богослужіння старообрядців, порівняно з православною церквою, призвели до гострої потреби мати власні церковні книги, до того ж старообрядці не тільки не використовували книги православних, а й взагалі

не спілкувались з «іновірцями», про що свідчить популярність у старовірів видання «Слова о лжепророках и лжеучетилиях». Серед основних відмінностей в обрядових елементах богослужіння старообрядців варто виділити: двоперсне хресне знамення, семипросфоріє, синхронність обрядових дійств, відсутність скорочень у кафізмах і піснях канонів, використання дореформених варіантів написання деяких слів (Євва, священноінок, Іеросалим тощо), неприйняття нотних записів, здійснення хресного ходу за сонцем.

Тікаючи від переслідування російського церковного кліру, старообрядці поселились на Правобережній Україні ще в другій половині XVII ст. Однією з найбільш заселених російськими старообрядцями територій було Подільське воеводство. Як соціокультурний феномен старообрядці в кінці XVIII – XIX ст. були суб'єктом етнокультурних контактів з автохтонним населенням, мали помітний вплив на культурне життя краю [15, с. 9]. Цей вплив позначився і на книгодрукуванні, початок якого, зазвичай, пов'язують з виходом ряду видань Могилевської друкарні на початку XVIII ст., але справжній розквіт друкарської діяльності старообрядців на території України настав значно пізніше – в другій половині XVIII – початку XIX ст. І хоча головна ініціатива книгодрукування зародилася в московській старообрядницькій общині, безпосередня організаторська діяльність велась, головним чином, старообрядцями стародубських слобід, особливо роль серед яких зіграв посад Клиніці [5, с. 5] (тоді – на півночі Чернігівської губернії, тепер Брянська обл. Росії), який користувався великим впливом в Стародубщині – одному з найбільших центрів «попівців» – старообрядців, що мали священнослужителів.

Саме на період розквіту старообрядницького книговидання в Правобережній Україні у 80-х рр. XVIII ст. припадає співпраця Почаївської монастирської друкарні Чину Святого Василя Великого із старообрядцями. У лютому 1781 року префект друкарні Спиридон Коберський отримав дозвіл луцького єпископа Кипріяна Стецького на друк книг для старообрядців. Друкування їх почалося в листопаді 1782 року під наглядом Феофілакта Терентьева, що прибув із старообрядницького посаду Клиніці [10, с. 283]. У вихідних даних почаївських видань завжди вказувався «Почаїв» як місце видання, а час виходу нерідко фальсифікувався (зазначався неточно), що змусило дослідників довгий час відносити початок друкування книг для старовірів у Почаєві на кінець 70-х рр. XVIII ст. [9, с. 243].

Старообрядницькі видання із вказівкою на Почаїв як місце видання можна поділити на ті, які видавалися в Почаєві, та на видання із

неправдивими вихідними даними, так звані «псевдопочаївські» друки, які друкувалися наприкінці XVIII – початку XIX ст. в різних старообрядницьких друкарнях. Так, згідно з бібліографічними джерелами [4], друкарня Федора Карташова в Клиніцях (заснована 25 вересня 1786 року, проіснувала до кінця XVIII ст.) видала 16 видань із вказівкою на місце видання Почаїв; друкарня Федора і Акіма Карташова в Клиніцях (два перших десятиліття XIX ст.) видала 25 псевдопочаївських видань; друкарні П. І. Селезньова в Махнівці і К. Количева в Янові (перші два десятиліття XIX ст.) видали 10 видань; друкарня греко-католицького Троїцького монастиря у Вільно (кінець 1790-х – перше десятиліття XIX ст.) видала одне псевдопочаївське видання на замовлення старообрядців [4].

У середині 1780-х рр. в почаївській друкарні з невідомих причин було випущено декілька старообрядницьких видань із вказівкою часу виходу на 70-ті рр. XVIII ст. Це видання «Псалтиря» (1777 р.; 4°), яке було передруковане з московського видання 1645 р. В цьому виданні філіграні на папері позначені 1781–1783 роками [4, с. 133, № 306]. В одному з перших видань популярного у старообрядців твору – «Цветник аввы Дорофея» (1778 р.; 4°) – філіграні на папері позначені 1783 р. [4, с. 133, № 307]. У «Часовнику» (1778 р.; 8°) філіграні на папері позначені 1781 роком [4, с. 133, № 308]. Ще одне видання «Часовника» (1778 р.; 8°), яке часто зустрічається поділим на дві частини: Часовник і Святці. В цьому виданні філіграні на папері позначені 1783 р., пасхалія починається із 1776 р. [4, с. 133, № 309]. «Часовник» (1778 р.; 8°) з філігранями на папері 1782, 1783 рр., а пасхалія починається знов-таки 1776 р. [4, с. 133, № 310]. На відміну від попереднього, це видання доповнене після вихідних відомостей ще одним зшитком [4]. Із бібліографічних джерел відомі ще кілька видань 70-х років XVIII ст.: «Місяцеслов» [1774] р.; 12° – це видання датоване по пасхалії [8, кн. II, ч. 2, с. 30 № 2721]; «Каноник» 1776 р. [8, кн. II, ч. 2, с. 33, № 2807]. А. В. Вознесенський вважає, що найбільш ранніми, із вказівкою на час виходу та хронологічно співвідносні з часом виготовлення паперу, є ті видання, які датовані 1782 роком [4, с. 7]. Серед цих видань є «Каноник» (1782 р.; 8°), який видавався чотири рази; «Соборник» (1782 р.; 2°); «Собрание краткія науки о артикулах верь» (1782 р.; 8°); «Каноник» (1783 р.; 4°); «О житии христианском» (1783 р.; 4°); «Псалтир» (1783 р.; 4°); три видання «Собрание краткія науки о артикулах верь» (1783 р.; 8°) [4, с. 131–133].

У 1784 році в Почаєві із посаду Клиніці прибув старообрядницький купець Василій Якович Железняков (інший варіант прізвища – Железняк) з метою домовитися з василіанами про видання необхідної старообрядницької літератури та навчитись друкарському ремеслу в

Почаєві. Отримавши дозвіл і особливий привілей екзарха російської митрополії, Луцького єпископа Кіпріана Стецького, Василій Железняков уклав угоду на відливання в друкарні слов'янських літер за наданим ним зразком. Пізніше цей друкарський матеріал був використаний для друкування старообрядницьких книг у друкарні, яку В. Я. Железняков заснував разом з батьком Яковом і купцем Дмитром Рукавішніковим у Клинцях – осередку старообрядницького руху [10, с. 283]. Документи архіву Почаївської Успенської лаври підтверджують стосунки купця Василя Железняка з монастирською друкарнею в особі її керівника Спиридона Коберського, проте угоди про видання відповідних книг не знайдено [15, арк. 10]. Стосунки Василя Железнякова з друкарнею недовго залишалися безконфліктними. У 1785 році монастир висунув йому свої претензії, пов'язані з тим, що друкуючи книги в Почаєві, він встановив контакти із майстрами з інших міст, наймав сторонніх друкарів та гісерів (ливарників шрифту) – у Ямполі. А пізніше, під час роботи старообрядницької друкарні в Клинцях, В. Я. Железняков став переманювати з Почаєва друкарів, причому одна з поїздок його посланця Антипа Викулина до працівників друкарні з листом і грошима закінчилася арештом монастирською владою. Василій Железняк звернувся по допомогу до соцького полковника Россена, і той силою звільнив арештованого. Внаслідок цього конфлікту контакти Почаївського монастиря зі старообрядцями в другій половині 80-х рр. XVIII ст. були, очевидно, перервані. На початку 90-х рр. у Почаївській друкарні було випущено всього кілька старообрядницьких видань «Псалтиря». У 1795 році вперше у повному обсязі форматом у 2° було видано твори Никона Чорногорця – «Пандекти» і «Тактикон». Конкретний замовник у цьому випадку невідомий [10, с. 284–285]. Це було останнє видання друкарні Почаївського Успенського монастиря на замовлення старообрядців.

У цей час відбувся третій поділ Речі Посполитої. Внаслідок цього Почаїв відійшов до території Російської імперії, де видання старообрядницьких книжок було заборонене. Незважаючи на те що Почаївська друкарня в цей час не видавала книжок на замовлення старообрядців, у 1800 р. царський уряд зацікавився її діяльністю [1, с. 129]. Вірогідно, це було викликано тим, що вказівки на Почаїв як на місце видання часто використовувались у вихідних відомостях видань таємної друкарні Ф. Карташова в Клинцях (кінець XVIII ст.). Оскільки старообрядницькі видання були заборонені, зчинився скандал – царський уряд через Губернське правління і Кременецький земський суд вимагав офіційні відомості про те, які книги видавалися в Почаєві з 1797 року. Друкар Спиридон

Коберський правдиво назвав ряд богослужбових видань та юридичних документів латинським шрифтом: булли, папські постанови, індульгенції, виклад грецької літургії польською мовою, Катихізис Місіонерський тощо. Цього ж 1800 року справу закрили, бо за неї взявся митрополит римокатолицької церкви в Росії Станіслав Богущ-Сестренцевич та єпископ грекокатолицький Стефан Левицький. Окрім того, для Почаївської друкарні здобули новий привілей – 4 травня 1800 року імператор Павло I дозволив друкарні видавати духовні книги під наглядом єпископа, в юрисдикції якого перебував Почаївський Успенський монастир [11, с. 225–226].

Старообрядницькі почаївські видання повністю не копіювали книгодрукування московського дониконівського періоду, хоча проголошена орієнтація на ці видання не могла не відобразитися на видавничому репертуарі. У Почаївських старообрядницьких виданнях яскраво виражені риси, які властиві українській друкарській традиції. Цей вплив позначився як на художньому оформленні, так і на видавничих особливостях. Серед характерних рис старообрядницьких почаївських видань, які зазначає дослідник А. В. Вознесенський, слід назвати часте використання виливних прикрас в якості заставок (у тому числі і у виданнях форматом у 2° та 4°), для обрамлення гравірованих заставок і навіть для обрамлення знаків сигнатур; використання дрібного шрифту (10 рядків – 50, 62 мм) для друкування не тільки видань форматом у 8°, а й у 4° («Каноник» 1783 р., «О житии христианском» 1783 р.), і навіть у виданнях форматом у 2° («Пандекти» і «Тактикон» 1795 р. Никона Чорногорця); шість аркушів у зшитку у виданнях великого формату («Соборник» 1782 р.; 2°); використання тільки літерних сигнатур, причому в книгах форматом у 8° і 4° – тільки на першому аркуші зшитку. Алфавіт сигнатур, зазвичай, характеризувався наявністю в ньому «юса великого», а також «омегою» та «юсом малим» між літерами «ю» та «ксі». На відміну від пізніших клинцівських видань, почаївські завжди датувались, проте цьому датуванню не завжди варто довіряти, адже нерідко видавались декілька видань підряд, позначених одним і тим же роком (три видання «Собраніє краткія науки о артикулах веры» 1782, 1782, 1783 рр.) і, як правило, це був рік першого видання. Видання «Псалтиря с возслѣдуваніям» датоване 1781 роком, проте папір позначений 1783, 1784 рр., тобто це видання вийшло друком не раніше 1784 року. В цьому випадку причину невірного датування можна пояснити тим, що видання передруковувалося із гродненського «Псалтиря», датованого 1781 роком [5, с. 59–60].

У відділі стародруків та рідкісних видань (далі ВСПВ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається 10 старо-

обрядницьких видань у 15 примірниках, серед яких: три видання «Собрание краткія науки о артикулах веры» (1782, 1783, 1783 pp.; 8°) – передруки з московського видання 1649 р.; одне видання «От завещанія святых апостол и от жительства святых отец о житіи христіанском» (1783 р., 4°); два видання «Псалтиря» (1783 і 1786 pp.; 4°), які передруковані з московських видань 1646 та 1651 років; «Чин како подобает пяти дванадесять псалмов особь» – [не раніше 1784 р.], 8°; видання Никона Черногорця «Пандекти» 1795 р., 2° і «Тактикон» 1795 р., 2°; фрагмент «Псалтиря с возслідуванням» 1781 р., 2° (філіграні на папері датовані 1783–1784 pp.), яким підклеєні верхній та нижній форзаці двох видань, що переплетені в одну книгу (Кир. 1545п конволют з трьох видань): «Чин како подобает пяти дванадесять псалмов особь» та «Собрание краткія науки о артикулах веры».

Майже всі старообрядницькі примірники видань Почаївської друкарні, що зберігаються у ВСРВ, потрапили в бібліотеку зі збірок Київської духовної академії, про що свідчать відповідні шифри та печатки на книгах. Деякі видання мають маргінальні записи власницького характеру, що були написані старообрядцями. Зокрема, примірник видання «Собрание краткія науки о артикулах веры» (1782 р.) має такі записи: «Сия книга глаголемая Малой Акатихисисъ калускова купца Якова Ал[икси]ева сына Половава [оно]ня 4 дня 1787 году. А того отпущено калускому купцу Якову Алексеиву господину по[...] 1787го году мсяца марта. Ся книга Малий [?]котихисисъ калускова купца Якова Аликсиева сына Пол[а]вова»*.

Серед старообрядницьких почаївських видань, що зберігаються у ВСРВ НБУВ, слід відзначити два видання творів Никона Черногорця (Дивногорця): «Пандекти» (546 арк.) та «Тактикон» (211 арк.). Автор цих компіляцій жив у другій половині IX ст. і був ченцем в монастирі Пресвятої Богородиці на Чорній Горі, що в Сирії. «Пандекти» і «Тактикон» – популярні в Давній Русі компіляції, перекладені з грецької мови. В рукописному вигляді «Пандекти» були відомі з XII ст., а «Тактикон» – з XIV ст. Обидва твори нерідко переписувались, проте найбільш давні редакції грецькою мовою не видавались. Твір «Пандекти» становить комплекс виписок із творів отців церкви, соборних постанов тощо. Виписки поділені за рубриками (усього 63). Ця книга користувалась великим авторитетом в антиохійській церкві. Не менш відома праця «Тактикон» (940 глав) містить у собі важливі для церковної археології та загальної історії відомості про перебіг боротьби християн із сарацинами на Сході. Також у «Тактиконі»

* Висловлюємо вдячність с. н. с. ВСРВ Н. В. Заболотній за надані маргінальні записи. Наведені вони без збереження первісної орфографії.

автор звертав особливу увагу на питання, що пов'язані з дотриманням монастирського уставу. Твори Никона Черногорця були популярними не тільки в середовищі старообрядців, вони мали широку читачку аудиторію й серед православних – у багатьох збірниках, оригінальних творах отців церкви Давньої Русі присутні посилання на «Пандекти» або «Тактикон». Навіть у період ідеологічної боротьби православної церкви з утисками унії в полемічній літературі кінця XVI – поч. XVII ст. часто зустрічаються виписки із творів Никона Черногорця [3, с. 292].

Перша спроба видати «Пандекти» була здійснена у Вільно в друкарні Мамоничів (1592 р.) [6, с. 68, № 26]. У подальшому це видання не мало впливу на рішення старообрядців друкувати у 1795 році «Пандекти» і «Тактикон» в друкарні Почаївського Успенського монастиря.

Зовні почаївські видання «Пандектів» і «Тактикона» дуже схожі між собою – трапляються навіть примірники цих видань у конволюті. Обидва ці твори друковані із рукопису, що датований 1670–1672 pp. і був переписаний в Густинському монастирі при ігумені Авксентії Якимовичі (інший варіант прізвища – Іоакимович), про що сказано на титулі видання «Пандектів»: «Книга / преподобнаго и бо/гоноснаго оца наше / го Никона, игумена / Черния Гори: / Написася во святей обители Гу / стине, в монастире общежи / телном Прилуцком, стия жи / воначалния Троци, при отцу / Авксентіи Игумену Густинском / Въ лето 7178. / а от Рождества Христова 1670. / мсяца Іюня, 14 дня» *. У колофоні цього видання вказаний переписувач – ієродиякон Прилуцького Густинського монастиря Дометіан: «...Составленна, бисть сия богодуховенная книга, мною многрешним и недостойним ієродіаконом Дометіаном в монастире общежительном прилуцкомъ... от Рождества Христова 1672...». Дата рукопису на титулі і колофоні різняться; можливо, це свідчить про те, що ієромонах Дометіан переписував текст два роки. Дослідники вважають, що рукописи, з яких друкувались почаївські видання «Пандектів» і «Тактикона», належать до найбільш відомих болгарських перекладів XIV ст. [7].

Обидва ці видання нагадують почаївські греко-католицькі друки і мало схожі на традиційні старообрядницькі: у виданні «Пандектів» вміщена форта у вигляді рослинного орнаменту. Ця форта є і в іншому почаївському греко-католицькому виданні – «Воследования празником пресвятыя тайны евхаристіи...» (1762 р.). Почаївські гравери майстерно скопіювали її з видань Києво-Печерської лаври, в яких ця форта використовувалась у виданнях

* Титульний аркуш та колофон видання цитуються без збереження первісної орфографії.

XVIII ст.: «Тріодь цвітна» (1745 р.), «Часослов» (1764 р.). Щодо особливостей художнього оформлення видань «Пандектів» і «Тактикона» варто зазначити, що видання «Пандектів» має 67 заставок, поміж яких 32 – у стилі московських дониконівських видань. Заставки цього видання відтиснуті з 14 дошок, серед них 9 вже використовувались у почаївській друкарні, а 5 дошок були виготовлені почаївськими граверами на замовлення старообрядців. У «Тактиконі» використано 42 заставки, серед яких 20 – у стилі московських дониконівських видань. Заставки відтиснуті з 10 дошок, із яких 6 вже використовувались у Почаєві для тиснення заставок в греко-католицьких виданнях, а 4 дошки були виготовлені на замовлення старообрядців. Серед греко-католицьких видань, в яких раніше траплялись традиційні почаївські заставки з «Пандектів» і «Тактикона», можна назвати: «Апостол» (1759, 1783 рр.), «Мінея святкова і загальна» (1757 р.), «Євангеліє» (1759 р.). У виданнях «Пандектів» і «Тактикона» використовується лише одна кінцівка, яка траплялася раніше у почаївських уніатських виданнях: «Осьмогласник» (1793 р.) та «Богословие нравоучительное» (1786 р.). Обидва почаївські видання Никона Черногорця мають однаковий розмір набірної шпальти – 240 x 143 мм, та розмір 10 рядків – 61 мм.

Незважаючи на зовнішню схожість художнього оформлення та видавничих особливостей «Пандектів» і «Тактикона» із уніатськими почаївськими виданнями варто виділити ознаки, за якими можна атрибуувати ці видання як надруковані на замовлення і для потреб старообрядців. Перш за все, це текстологічні відмінності в молитвах, які притаманні старообрядцям. У молитві «Символ Віри», що надрукована на початку видання «Пандектів», є такі відмінності в тексті: замість православного варіанту «Рожденна, не сотворенна» надруковано дореформений текст, який визнають старообрядці: «Рожденна, а не сотворенна»; замість православного варіанту «Его же царствию не будет конца» надруковано: «Его же царствию несть конца»; замість «Господа Животворящаго» – дореформений варіант: «Господа Истиннаго и Животворящаго». Окрім цього, в тексті видань «Пандектів» і «Тактикона» можна знайти відмінності у правописі порівняно з православним варіантом «Исусъ (Ись)», замість якого вживається дореформений варіант – «Исусъ (Ись)» і т. д. Серед видавничих ознак, що характеризують ці видання як старообрядницькі, – розміщення нумерації у нижньому правому кутку на лицьовому боці аркуша (в «Пандектах» нумерація починається з другого рахунку, в «Тактиконі» – з першого), наявність заставок в стилі московських дониконівських видань XVII ст., відсутність виливних прикрас

в обрамленні колонтитулів та тексту, наявність короткого змісту перед кожним розділом, що надрукований червоною фарбою (кіновар'ю), використання ініціалів, надрукованих червоною фарбою в стилі московських дониконівських видань XVII ст.

Фундаментальні почаївські видання «Пандектів» і «Тактикона» являють собою цінні пам'ятки старообрядницького книгодрукування кінця XVIII ст., у яких гармонійно переплелися традиції як московської дореформеної книги, так і української книги XVIII ст.

Духовна та матеріальна культура старообрядців характеризувалася архаїчністю, консерватизмом та сталістю обрядових компонентів, ці риси знайшли своє відображення і в книгодрукуванні. Після розколу Православної церкви старообрядці не прийняли ні новий багатоголосний стиль богослужбового співу, ні нову систему нотних записів. Збережений старовірами крюковий, або знаменний спів отримав свою назву від способу запису мелодії особливими знаками — «знаменами», або «крюками». Цим можна пояснити відсутність у видавничому репертуарі старообрядців Ірмологонів та Осмогласників. Не прийняли старообрядці і акафістів, окрім «Ісусу Сладчайшому» та «Пресвятій Богородиці». Богослужіння в старообрядницькій церкві проходить по Єрусалимському уставу – відсутні скорочення і заміни; кафізми та пісні канонів виконуються повністю. Старообрядництво, «в основі духовної культури якого була книга» [13, с. 224], було тим середовищем, в якому найбільш довго зберігались і розвивались давні традиції стародрукованої книги з орієнтацією на дониконівські видання – це створило умови для формування яскравої та своєрідної книжкової культури.

Старообрядницькі видання Успенського Почаївського монастиря, які є яскравим прикладом синтезу друкарських традицій московського дониконівського періоду та української книги XVIII ст., – самобутнє явище в історії друкарства України.

Список використаних джерел

1. *Амвросій (Лотоцький)*. Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре / Архимандрит Амвросій. – Почаев : Типография Почаево-Успенской Лавры, 1886. – 3-е изд. – 320 с.

2. *Бубнов, Н. Ю.* Старообрядческая книга в России во второй половине XVII в. : источники, типы и эволюция / Н. Ю. Бубнов. – СПб. : Библиотека Российской академии наук, 1995. – 435 с.

3. *Буланін, Д. М.* «Пандекты» и «Тактикон» Никона Черногорца / Д. М. Буланін // Словарь книжников и книжности Древней Руси : XI – первая половина XIV в. /

отв. ред. Д. С. Лихачев. – Ленинград : Наука, 1987. – Вып. I. – С. 292–294.

4. *Вознесенский, А. В.* Кириллические издания старообрядческих типографий конца XVIII – начала XIX века: Каталог / Составитель А. В. Вознесенский. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1991. – 160 с.

5. *Вознесенский, А. В.* Старообрядческие издания XVIII – начала XIX века: Введение в изучение / А. В. Вознесенский. – СПб : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1991. – 160 с.

6. *Галенчанка, Г. Я.* Книга Белоруссии. 1517–1917 : Сводный каталог / Составители Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевич. – Минск : Белорусская советская энциклопедия имени Петруся Бровки, 1986. – 615 с.

7. *Горский, А. В., Невоструев, К. И.* Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки / А. В. Горский, К. И. Невоструев. – М., 1862. – Т. 4. Отд. 2, Ч. 3. – 119 с.

8. *Запаско, Я. П., Исаевич, Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні: в 2 кн., 3 ч. / Яким Запаско, Ярослав Исаевич. – Львів : Вища школа, 1984. – Кн. II, ч. 2. – 128 с.

9. *Зернова, А. С.* Методика описания старопечатных книг кирилловской печати / А. С. Зернова // Материалы научной конференции к 90-летию со дня рождения В. И. Ленина. – М. : Министерство культуры РСФСР, 1960. – Том IV. – С. 204 – 246.

10. *Исаевич, Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Исаевич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.

11. *Огієнко, І. І.* Історія українського друкарства: історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII ст. / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.

12. *Поздеева, И. В.* Древнерусское наследие в истории традиционной книжной культуры русского старообрядчества (первый период – аккумуляция) / И. В. Поздеева // История СССР. – М., 1988 – 98 с.

13. *Починская, И. В.* Старообрядческое книгопечатание XVIII – первой четверти XIX в. / И. В. Починская. – Екатеринбург : УрО РАН, 1994. – 150 с.

14. *Таранець, С. В.* Джерела з історії старообрядництва Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. / Сергій Таранець. – К. : НАН України, 2007. – 456 с.

Архівні джерела

15. Дело о претензиях Почаевского монастыря к купцу Железняку Василию за взятый им холст в типографии на 400 золотых / Державний архів Тернопільської області. – Ф. 258. – Оп. 1. – спр. 185. – 10 арк. – Оригінал. Рукопис.

УДК 002(477)(09)+[655.413:61](477)“17”

Ганна Губко,

мол. наук. співробітник НБУВ

КНИЖКОВІ ВИДАННЯ З МЕДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ ГРАЖДАНСЬКИМ ШРИФТОМ У XVIII ст.

У статті показано багатство та різноманітність медичної літератури XVIII ст., розкрито її тематичний репертуар. Викладено передумови виникнення та розвитку вітчизняного медичного книговидання, вказано на прогресивні тенденції та суперечності цього процесу. Охарактеризовано найбільш цікаві медичні видання визначеного періоду.

Ключові слова: медичне книговидання, гражданський друк, лікарі, шпитальні школи, хвороби.

Сьогодні дедалі більше фахівців схиляються до думки, що дослідження медичного книговидання XVIII ст., зокрема гражданським шрифтом, заслуговує на увагу істориків, книгознавців, медиків.

Виявленню і дослідженню видань медичної тематики значною мірою сприяють ґрунтовні бібліографічні праці С. Й. Петрова [8; 9], В. С. Сопікова [16], В. Г. Анастасевича [1; 2], Я. А. Чистовича [18]. Слід також відзначити важливу роль у вивченні медичної літератури періоду гражданського друку, яку відіграли історики цієї науки – С. М. Громбах [4], М. П. Мультановський [7], Б. М. Російський [10], В. В. Фролов [17] та ін.

Починаючи з XVII ст. друкована книга стає важливим чинником розвитку вітчизняної науки. Її тематика відображає тогочасний стан освіти та культури. У 1708 р. імператор Петро I запроваджує в Росії гражданське, тобто світське, книгодрукування, особисто керує друкарською та видавничою справою. Хоча в першу чергу цар спрямував всі свої зусилля на обслуговування технічних і військових наук, у розвитку яких був зацікавлений насамперед. Перша друкарня, яка видавала книги гражданським шрифтом в Україні, була заснована 1764 р. у Новоросійській губернії, у місті Єлисаветград. Проте жодного видання з медичної тематики там надруковано не було. Вона випускала, головним чином, бланки, свідоцтва та офіційні документи [15, с. 10].